

VITA

PERJÉS GÉZA

AZ INTERDISZCIPLINARITÁS VÉDELMEBEN

Vita Bene Sándorral¹

„Az irodalomtörténész könnyen félreérti a Zrínyi-műveket, ha nincs tisztában a XVII. század nemzetközi politikai erőviszonyaival, vagy a korszak hadviselésének törvényeivel. De ugyanígy könnyen tévútra sodródik a politika- vagy hadtörténész is, ha a filológiai kutatás nem szolgáltatja számára Zrínyi hiteles szövegét, és nem tisztázza, hogy munkáiban mi a másoktól való átvétel s mi az eredeti gondolat.”

(Klaniczay Tibor)

Bene Sándor tanulmányát elolvasva első reakcióm a kedvetlenség és a méltatlankodás volt. Mint Zrínyi-kutató, feltettem magamnak a kérdést: hogyan lehetséges, hogy irodalmárok, történészek és hadtörténészek múltbeli, a kutatásban annyira gyümölcsöző együttműködése után akadjon kutató, aki ennyire figyelmen kívül hagyja a rokon diszciplínák művelőinek eredményeit? Ám legyőztem ellenérzéseimet, mert úgy éreztem, eddigi munkásságom alapján nem csak jogom, de kötelességem is felelteni szavamat a közös eredmények ilyen mértékű negligálása ellen. Azt a kényelmetlen érzésemet pedig, hogy bírálatommal megzavarom az egyes diszciplínák múltbeli jó együttműködését, a mottóként választott Klaniczay-idézet segítette legyőzni.

Bene Sándor nem kis célokat tűzött maga elé tanulmányában. Céljai közül a legfontosabbak: „Ha magyar párhuzamot keresünk a barokk színház-toposz morális allegóriájának politikai metaforává való átalakulására ... keresve sem találhatunk paradigmikusabb példát a költő és politikus Zrínyi Miklósnál.” Zrínyi egész életműve „kísérletező szerepjáték”, melynek „végén” megkísérli „hogy egy személyben egyesítse az országmentő politikus vonásait...” S miután műveiben sokat foglalkozik a dicsőséggel, „arra próbálunk választ keresni, milyen dicséretre gondolt Zrínyi, miféle dicsőséget ... közvetíthetett a történetíró és a költő – azaz végső soron a közvélemény fogalmát és a közvéleményformálás problémáját vesszük szemügyre ... A kutató dolgát ... megkönnyíti, hogy egy életművön s lényegében változatlan terminológia keretei között vizsgálhatja a tradicionális szemlélet módosulását, az értékhierarchia átrendeződését, a hagyományos fogalmi készlet közvetítette jelentések radikális átalakulását. S tehetjük mindezt egy keretmetaforán, a *színház metaforáján* belül maradva ...”²

Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy az irodalomtudomány eszközeivel bíráljuk a szerző koncepcióját és módszerét, csak arra vállalkozhatunk, hogy a hadtudomány és a hadtörténet illetékességi körébe eső állításaival vitakozzunk. Három kérdéskört érintünk: Zrínyi és a hadtudomány viszonyát, a hír és a hírnév fogalmát Zrínyi gondolatrendszerében; a katonai etika és pszichológia kérdéskörét, végül hadvezéri működésének utolsó szakaszát.

¹ *Bene Sándor*: A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1996. C. évfolyam, 4. szám. (A továbbiakban: *Bene*)

² *Bene*: 368. o.

Lehetséges-e hadtudomány?

A „színház-metaphora” működését vizsgálva, a szerző kimutatja, hogy a „történelmi-színház-nak” volt egy „pesszimista változata” is a XVII. században, egyfajta „szkeptikus-pesszimista” megközelítés, mely szerint a forgószínpad megfigyeléséből valójában „semmiféle közvetlen hasznosítható ismeret nem származik. A múlt nem vonatkoztatható a jelenre, a jelen pedig interpretáció kérdése.”³ Röviden: a história semmilyen tanulsággal nem szolgál.

Ez a felfogás hatott Zrínyire, állítja a szerző. Bizonyítékként az 1. discursust és a 49. centuriát idézi. Az 1. discursus vonatkozó helye ez: „Mert a hadi tanuságok, kiket az emberek mint egy tudománt rendben szabtak, benn vannak ugyan elménkben foglalva, de oly homályba keverve, hogy csaknem lehetetlen azokat próbára és cselekedetre fognunk és alkalmaztatnunk. Sokszor a helyett, hogy az emberből tudóst csináljanak, tudatlanná teszik ... Nincs egy dolog is a hadakozásban, kinek két szüene ne légyen, kinek két ellenkező magyarázatja ne találtassék, és annak mindenkinek történt példája lehet, kit követhetnénk.”⁴

Amint látjuk, Zrínyi itt nem történetfilozófiai, hanem merőben hadtudományi kérdéseket feszeget. Tévedés a szerzőnek a Zrínyi-szövegbe iktatott ez a megjegyzése: „Zrínyi itt egyértelműen a históriára gondol!”⁵

Hogy mennyire *egyedül* a hadtudományról van szó, azt önmagában már az is bizonyítja, hogy bár Zrínyi itt De Silhont fordítja, azonban az olasz szövegben lévő „l'arte del governare” kifejezést „hadakozó tudományra”, a „precetti politici”-t pedig „hadi tanulságra” magyarítja.⁶

Nehéz tehát megérteni, hogy miként lehet a passzust úgy értelmezni, mint Zrínyi „lépéstartását a nemzetközi (politikai) szakirodalommal, s egyszersmind tájékozódását, irányhoz tartozását”.⁷ Hogy mennyire nincs szó itt „irányhoz tartozásról”, azt az is mutatja, hogy ugyanebben a discursusban – s ezt maga a szerző idézi! – az előbbivel kerekén ellenkező állítás olvasható: „...az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más minden dologra sohonnan annyi segítséget nem vészen, mint... a história-olvasásból.”⁸

A 49. centuria, megint csak nem erősíti a szerző állítását. Bár kételkedést, sőt tagadást fejez ki, de megint csak nem a históriával, hanem a hadtudománnyal szemben. A centuriát olvasva azonban az emberen olyan érzés vesz erőt, hogy azt Zrínyi, valamilyen balsiker, vagy éppen súlyos szerencsétlenség hatása alatt írhatta le, mert a kezdeti pozitív hangú és merőben katonai szakmai állítást az ellenkezőjére fordítja. Az első részben arról ír ugyanis, hogy a döntés a kapitány dolga és abba a „közép” nem szólhat bele. Egyszer csak azonban minden átmenet nélkül latinul idézi a Prédikátor könyvének két versét, melyek közül az egyik Károli Gáspár fordításában így hangzik: „Fordítván magamat látám a nap alatt, hogy nem a gyorsaké a futás, és nem az erőseké a viadal, és nem a bölcséké a kenyér, és nem az okosaké a gazdagság, és nem a tudósoké a kedvesség; *hanem idő szerint és történetből lesznek mindenek.*” (Kiemelés tőlem – P. G.)⁹

És most a Bene által hivatkozott rész: „Ihon az emberi bölcsesség, ihon az értelem, ihon mit kell vallanom magamnak, hogy ez az én öszveszedett munkám nem egyéb hanem bolondság. Adjunk regulákat a hadakozásnak; értsük a vitézséget; légyen olyan bátor szívünk mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtévelyít az mindenható, az az eszköz által, kit mi

³ Uo.373. o.

⁴ Vitéz Hadnagy: I.discursus. *Zrínyi Összes Művei*, I-II. k. (S. a. r.: *Klaniczay Tibor*) (A továbbiakban: ZÖM) Budapest, 1958.435–436. o.

⁵ *Bene*: 374. o.

⁶ *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. 2. kiadás, Budapest, 1964. 413. o.

⁷ *Bene*: 374. o., 21. jegyzet

⁸ ZÖM I. 437. o.

⁹ Szent Biblia. Ford. Károli Gáspár. Budapest, 1991. Prédikátor könyve, 9. rész, 13. vers.

szerencsének hívunk.”¹⁰ Látjuk, nem a kor pesszimista „szakirodalmából” merít és nem is az „irányzathoz tartozás” ösztönzi Zrínyit, hanem a Biblia. És ami nagyon fontos: a szerencse az, ami miatt nem lehet hadtudomány: „sed tempus casumque in omnibus”, amint az eredeti bibliai szövegben olvasható.

Egyébként, ha a szerző az 1. discursus és a 49. centuria értelmezésével azt akarja bizonyítani, hogy a „teatrum-toposz” pesszimista modusa befolyásolta Zrínyit, akkor joggal merül fel a kérdés, hogy miért hagyja figyelmen kívül azokat a részeket, melyekben hasznosnak, sőt nagyon is fontosnak mondja a história, elsősorban persze a katonai história olvasását. Miért nem vette figyelembe pl. a 4. discursusnak ezeket a mondatait: „Az tanuság, az elmélkedés, az tanácskozás oktatja a hadviselő embereket, amelyről én szólok, az praxis és experientia viszi véghez a dolgokat és perficiálja.”¹¹ Ez a passzus egyébként azért is nagyon fontos Zrínyi hadtudományi felfogásának megértése szempontjából, mert benne, hogy úgy mondjam, a későbbiekben még részletesen tárgyalandó, racionális döntés lényeges elemei foglaltatnak: a hadtörténeti példa, a róla való elmélkedés, a tapasztalat és a gyakorlat.

A *Vitéz Hadnagy* ajánlásában saját példáján mutatja be a hadtörténeti példa hasznát: „Azért mivel experientiával ebben a békességes seculumban ... nem igen tanulhatni, applicáltam magamat historiák olvasására. A magyarét először által olvasván, jöttem a rómaiakra, akikből én tanultam is egynéhány tudományokat, ugyan jobb részét azért experientiával is comprobáltam.”¹² Azt pedig, hogy a holt betűkből miként válik a biztos cselekvést elősegítő tudás és készség, így írja le az 1. discursusban: „Az ember élete oly rövid, hogy alig vihet véghez öt vagy hat derék dolgot és amikor már kezdett szokásból valamit tanulni az ember, akkor szűnik meg, és nem lesz tovább. Viszont azok, akik olvasnak nem öt avagy hat dolgot, jól főzték meg elméjekben, hanem számtalant, és mindjárt készek a cselekedethez is, mihent hozzá kezdenek.”¹³

A 22. aphorismában is a példák követését ajánlja, persze csak akkor, ha a példa megegyezik az adott helyzettel. Azt viszont, hogy fennáll-e ez az egyezés, csak „a természet és az experientia” döntheti el.¹⁴

Végeredményben elmondható, hogy bár sok bizonytalankodás után, Zrínyi végül arra az eredményre jut, hogy nagyon is hasznos a historia olvasása, kiegészítve persze a gyakorlattal és a tapasztalással. Végző soron pedig arról van szó, hogy nagyon határozottan foglal állást a hadtudomány lehetséges volta mellett.¹⁵

Az mindenesetre különös, hogy ilyen sok ellentmondás van a históriát és a hadtudományt illető meditációiban. Végül is kora ifjúságától fogva harcolt a törökkel, még hozzá sikeresen, legalábbis nem tudunk róla, hogy muraközi harcaiban nagyobb kudarc érte volna, aminek magyarázata csak az lehet, hogy a harcokban a hadtudomány szabályai szerint, nagy szakmai ismeretekkel, tudatosan járt el. Sajnos csak hiányosan ismerjük határvédelmi harcainak részleteit, de van egy vállalkozási terve, melyből képet kaphatunk arról, hogy milyen pontosan tudott kalkulálni az erő, a tér és az idő elemeivel, és hogy az általános helyzetről kialakított belső modellje mennyire fedte a tényleges helyzetet, és hogy mérlegelése és tervezése mennyire szakszerű volt.¹⁶

¹⁰ ZÖM I. 584–585. o.

¹¹ Uo. 450. o.

¹² Uo. 432. o.

¹³ Uo. 437. o.

¹⁴ Uo. 572. o. Ugyanúgy vélekedett erről Montecuccoli és Clausewitz is. *Perjés Géza*: Bevezetés a Vitéz Hadnaghoz. In: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 2. kiadás, Budapest, 1976. 105–106. o.

¹⁵ Erről írok előbb idézett tanulmányomban.

¹⁶ A vállalkozás tervét Zrínyinek Batthyányhoz 1647. XI. 26-án írt leveléből ismerjük. ZÖM II. 71. o. A tervvel Zrínyi Miklós és kora c. könyvemben foglalkozom. Budapest, 1965. 114. o.

Arról pedig már a *Szigeti veszedelem* mesterien megrajzolt katonai szakmai részei alapján is meggyőződhetünk, hogy nem csak lehetségesnek, de nélkülözhetetlennek is tartotta a hadtudományt. Itt csak a török vezetőknek a VIII. ének 16–63. versében kirobbant vitáját említeném, melyben a hadtudomány szabályait betartó, Mehmet és Rustán, illetve az azokat megvető Delimán és Demirhám csap össze.¹⁷

Bármennyire is meg volt győződve Zrínyi arról, hogy lehetséges a hadakozást szabályok közé fogni, és hogy a siker előfeltétele e szabályok alkalmazása a gyakorlatban, azt is tapasztalnia kellett, hogy a legjobban előkészített vállalkozás sikerét is megkérdőjelezheti valamilyen váratlan fordulat, az időjárás, az ellenség meglepő akciója, a katonákat elfogó félelem, a sereg működését gátló surlódás és más imponderabilia, tehát a véletlen, a „történet”, a „szerencse”. Elsősorban nem a politika, hanem a katonai gyakorlat indította a szerencsével, ezzel a „legnehezebb materiával” való foglalkozásra, és a megoldás, amit a szerencse kezelésében nyújt, nem annyira a politikai, mint inkább a katonai döntés racionalitását érinti.¹⁸

Szinte nincs katonai író, aki nem foglalkozott volna a hadi szerencsével, a háború véletlenjeivel. Viszont kevés olyan akadt, aki azon kívül, hogy bizonyos eljárási módok ajánlásával és tanácsokkal próbálta volna a szerencse befolyását csökkenteni, a kérdés döntéseméleti vonatkozásaival is foglalkozott volna. Persze régebbi korokban a tudományok adott állása mellett ilyesfajta problémaállítás aligha merülhetett fel, de éppen Zrínyi idejében vette kezdetét Pascal indításával a valószínűségelmélet története, melyből azután napjainkra kiterjedélyesedett a játék- és döntésemélet, valamint társadalmi folyamatok, köztük a háború matematikai modellezése, összefoglalóan a „bizonytalanság tudománya”. Zrínyi meditációi a szerencséről, küzdelme ezzel a „legnehezebb materiával” e fejlődési vonallal érintkezik bizonyos pontokon.¹⁹

Túlzás lenne persze Zrínyit a valószínűségelmélet úttörői – Pascal, a Bernoulliak, De Moivre, Bayes, Hume, Laplace, Condorcet, stb – közé sorolni, egy azonban bizonyos: ráértett arra a modern viselkedéstudományok által bizonyított tényre, hogy amikor az ember dönt, akkor a környező világ tényezőit mérlegeli, azaz, mai kifejezéssel, a környezetéről alkotott *belső modelljéből* indul ki és a döntése szempontjából releváns tényezők súlyát, azoknak a történésben játszott szerepét, valamilyen belső matematikával, a *szubjektív valószínűségek* mérésével számítja ki. Az ehhez szükséges tudást pedig *valószínűségtanulással* sajátítja el.

A valószínűségelmélet úttörői ezt a szubjektív valószínűségi becslést kísérelték meg valószínűségszámítással, azaz a valószínűségek objektív mérésével helyettesíteni, vagy legalábbis finomítani, pontosabbá tenni.

A háború matematikai modelljénél maradván meg kell jegyeznünk, hogy az két részből áll. Egyik a *determinált rész*, mely a háború számszerűen kifejezhető tényezőit foglalja magában; ilyen a létszám, a fegyverzet és fegyverhatás, a mozgások sebessége és a szállító eszközök kapacitása, a terep adottságai, az időjárás, stb. A másik rész a *rezidium*, melybe az explicit alakra nem hozható, számszerűen nem mérhető tényezők sorolódnak, mint a morál, a kiképzettség foka, a vezetés minősége, a katonák fizikai állapota, a hadsereg működését kísérő surlódások és váratlan események, stb.

¹⁷ ZÖM I. 188. és köv. o. Minderről részletesen írok idézett könyvem „A Szigeti veszedelem katonai tanulságai” c. fejezetében.

¹⁸ Éppen ezért problematikusnak tartjuk Klaniczay részéről ezt a kijelentést: „Zrínyi vitézség–szerencse tanítása az ország felszabadításába és a nemzeti abszolutizmus feltétlen megvalósításába vetett hit megfogalmazása és az ebben való rendíthetetlen bizalom kifejezése”. *Klaniczay*: i. m. 467. o.

¹⁹ *Perjés Géza*: Szerencse, valószínűség és hadvezérszemlélet. (A katonai döntés és a valószínűség Montecuccolitól és Zrínyitől Clausewitzig.) Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei. XX./1-2. 1971. – Zrínyi szerencse-felfogásával előbb idézett, 1976-ban megjelent tanulmányomban foglalkoztam. Clausewitznek a katonai döntés valószínűségi vonatkozásait illető felismeréséről Clausewitz és a háború praxeológiája c. könyvemben írtam (Budapest, 1988).

Nos, Zrínyi a világról alkotott képében – belső modelljében – hasonló módon elkülönítette egymástól az „okkal” bíró, determinált tényezőket a reziduális, a „szerencse” birodalmához tartozó tényezőktől, és azt ajánlotta, hogy döntéseinket az előbbiekre alapozzuk. A 3. discursusban írja: „Vannak tehát olyan occasiók, akikben a tülés jó, vannak ismét olyanok, akikben szerencsére kell bízni némely dolgokat és szerencsétetni a keveset, hogy megmarthassuk a sokat.”²⁰

A 6. discursusban már meg is határozza a két rész arányát: „Noha azért nem mindeneknek kell okát vizsgálnunk, mikor nem lehet, mindazonáltal ehez is okosság kell; mert az okosság megválasztja, minek nem kell okát keresnünk s minek kell; ... Az okos hadnagy mindeneknek okát keresi, ha böcsületet akar vallani, és legkisebb részét kell a szerencsére bízni. *Kilenc része bizonyos* legyen az ő feltett szándékának; a *tizediket*, ha néha *kockára is kell vetni*, nincs mit tennünk.” (Kiemelés tőlem – P. G.)²¹ Nagyon érdekes, hogy, mint Klaniczaytól tudjuk, nagyjából itt hagy fel De Silhon fordításával és fogalmazza meg teljesen önállóan a gondolatot.²²

A 95. aphorismában újra azt írja: „De mivelhogy senki nem oly eszes, hogy minden történeteknek eszével módot találjon, tehát az szerencsére is kell valamit bízunk.” A következő aphorismában, a 6. discursusra hivatkozva, újra a 9:1 arányt javasolja: „Mértékletesen kell a szerencsével élni és nem mindent reá bízni, és mint a feljül megírt discursusban megírtam, elég tized részét az te szándékosan a szerencsére bízni, a kilenc mind okból és jóból legyen.”²³

A 41. centuriában 6:4-re változtatja az arányt: „Tehát, aki jól akar cselekedni, sem minden dolgoktól és akadékoktól nem kell félni és ijedni, sem mindent nem kell merészelní, hanem tudni kell, hogy az a dolog nagyon jól cselekedve, amelynek hat része okokhoz van kötözve, négye pedig a szerencséhez.”²⁴

Az arányok megváltoztatásának nem szabad túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani, egyrészt azért, mert Zrínyi nem konkrét számszerűsége gondolt, hanem csupán azt a tulajdonságát fejezte ki az „eszes cselekvésnek” és a döntésnek, hogy abban az ismert elemek aránya általában nagyobb, másrészt azért, mert a helyzettől függően az arányok nagyon eltérhetnek egymástól. De természetesen arról is szó van, hogy a vitéz hadnagy a szerencse birodalmának határait a hadakozás szabályainak betartásával, aktivitással, éberséggel, gyorsasággal, állandósággal, állhatatossággal, bátorsággal maga is jelentős módon szűkítheti. Emlékezzünk rá: ezek mindegyikével, néha többször is, külön-külön foglalkozik a *Vitéz Hadnagyban*.²⁵

Bár Bene Sándor a szerencse kérdését ebben az összefüggésben nem érinti, mégis foglaloznunk kellett vele, mivel csak így válik világossá, hogy Zrínyi kételyei a hadi históriával szemben a szerencse által annyira befolyásolt háborúban szerzett tapasztalataiból erednek és nem olvasmányaiból. Azaz merőben katonai – szakmai elméleti és gyakorlati – kérdéstről van szó, nem pedig történetfilozófiáról, ahogyan a szerző állítja.

A „skizofrén” Zrínyi

Bene Sándor imponálóan nagy irodalmi anyag alapján mutatja be, hogy a korabeli auktorok miként különítik el a cicerói *fama bonát* a *fama popularistól*, valamint az *égi dicsőséget* a mulandó *világi dicsőségtől*. A *Theatrum politicum* hírnév- és dicsőség-elképzelésének egyeztetése az égi dicsőséggel „komoly problémát” jelentett Zrínyi és kortársai számára. A politikai színház

²⁰ ZÖM I. 447. o.

²¹ Uo. 464. o.

²² Klaniczay: i. m. 418. o.

²³ ZÖM I. 545. o.

²⁴ Uo. 579–580. o.

²⁵ Minderről részletesen írok idézett tanulmányomban.

„más törvényszerűségek alapján működik, mint a morális allegória világszínpadá ... A politikai teatrum mindenekelőtt a hatalom, az erő játéktere”. Ebben a világban viszont döntő szerepe van az „*információ manipulálásának*”.²⁶

Bene vitába száll Klaniczayval, aki miután kimutatta, hogy a centuriák nagy része Guicciardini alapján készült, arra a következtetésre jutott, hogy ez a szerző nagy hatással volt Zrínyire. Mint írja, Klaniczaynak ezt a megfigyelését akarja „tovább gondolni ... a hírnév és dicsőség toposzának elemzése útján”. A Guicciardini-szövegrészek átvételénél ugyanis nem „problémátlan ráतालálásról és mintakövetésről van szó. Ellenkezőleg. A *Vitéz hadnagy* discursusai ... aforizmái és a centuriák ... tanulságai egy, a szerző szemléletétől, szellemi habitusától rendkívül távol álló, »laikus«, sőt istentelen gondolatrendszerrel folytatott belső küzdelem mementói: Zrínyi saját tájékozódása során jut el az 1650-es évek elejére Guicciardini látásmódjának kényszerű elfogadásáig, majd a hatvanas évek elején, halála előtt nem sokkal a belső azonosulás és a teljes elutasítás már-már skizofrén állapotáig.”²⁷

Kétségkívül: rendkívül eredeti, ugyanakkor persze nagyon problematikus felfogás ez! A gondolatmenet ingatag voltát részben az okozza, hogy Bene Sándor nem egyszer tévesen értelmezi a „hír”, a „hírnév”, a „fáma” és „dicsőség” fogalmakat. Ugyanakkor, bár a szerző egy helyen kiemeli Zrínyi erős moralitását, túlhajtott filológizálásával elhomályosítja a tényt, hogy milyen nagyra tartotta az emberi, elsősorban a katonai erényeket és a katonai etikát. A nap mint nap megismétlődő harcokban életbevágóan fontos, a csapat kohézióját és harci szellemét meghatározó tényezők ezek. Elképzelhetetlen tehát, hogy Zrínyi etikai felfogását a szerző által hivatkozott és eszmetörténet óriásai közé nehezen sorolható írók befolyásolták volna. Szükséges tehát, hogy ezzel a nagy kérdéskörrel részletesen foglalkozzunk.

A „hír” és „hírnév” eltérő jelentései és funkciói Zrínyinél

A hír, mint üzenet. Erre példa, amikor Zrínyi Miklós a *Szigeti Veszedelem*ben azt fontolgatja, hogy meglepetésszerű támadást indítanak a török ellen és a keletkezett zavart kihasználva üzenének Bécsbe segítségért: „Akkor véletlenül mi reájok mennénk, Kárt és veszélyt nagyot köztök cselekednénk, Azalatt császárnak talán hírt küldhetnénk, S talán tüle hamarább megsegíttetnénk.”²⁸

Ugyancsak üzenetet jelent a „hír” a Batthyány Ádámmal 1647. november 26-án írt levelében: „Én mihánt az töröknek gyülekezetit meghallom, mindjárt postán egy lovas által tudtára adom Kegyelmednek Lentibe, Kegyelmed ottan hagyja meg, hogy Körmentre vigyék postán az levelet, vagy a hírt”²⁹

A hír, mint szóbeszéd, szájról-szájra járó rossz hír. A Siklós alatt gondatlanul táborozó Mehmetet így figyelmezteti Szkender bég: „Te jüvetelednek már régen híre van, itten szállásod is pór előtt nyilván van; Mellyet ha meghallott szigeti okos bán, Fejemet kötöm én, hogy régen lesben van.”³⁰ A siklói vereség szélesebben terjedő híre, nagy ijedelmet keltve a török hadak között, eljut Szulimán fülébe is: „Azonban az gyors hír szárnyára felkele, Sebesebben szélnél és madárnál röpi; Hír, melynél nincs gonosz, s mely hamerőbb nőne, Az mely futásában nagyobb erőt venne... Szokása szerint is hamisan hirdeté, Hogy török várakat török mind elveszte ... Császár ily rossz hírből igen megütöközött ...”³¹

²⁶ Bene: 380. és 382. o.

²⁷ Uo. 384. o.

²⁸ Szigeti veszedelem, IX. ének, 10. vers. ZÖM I.208. o.

²⁹ ZÖM II. 72. o.

³⁰ Szigeti veszedelem, III. ének, 13. vers. ZÖM I. 76. o.

³¹ Uo. IV. ének, 52., 54. és 55. vers 108–109. o.

A hír, mint a felderítésből származó adat, információ. Erre példa az 1637. július 31-én írt levél: „... itten az alsó-kraljeci jóságunkban quartilliban bizonyos pogány török híreknek okáért lévén ... sok kölemb kölemb féle hírek nálonk vannak, az pogány töröknek Vészire ide jüvetele felől, amelyik úgy mint az östve nagy hatalmason két basával, s sok szekerekkel Berzencére meg is gyütt: aki szándékozi[k] muraközi jóságunkat rablani.”³²

A már említett vállalkozással kapcsolatban kiegészítésként írja Batthyánynak: „... egymást gyakorta tudósítsuk az ki mi hírt hall.”³³

A felderítésből származó adatok cseréje a legtermészetesebb dolog a hadseregeknél. Így volt ez a végvári harcokban is: „Hogy Kegyelmed az török felől való híreket velem közlötte és tudomra adta ... megszolgálom Kegyelmednek, énnékem mostanában semmi olyan híreim nincsenek melyeket Kegyelmednek tudtára kellene adnom, ha azért valami oly híreim lesznek, el nem mulatom, azonnal tudtára adom Kegyelmednek.”³⁴

A hír és hírnév, mint katonai morális tőke. A háborúban szerzett hírnév morális tőke, mely busásan kamatozik. Így vélekedik erről az okos Rustán: „Itt van az az Zrínyi, amelynek széles híre Még tengeren túl is érkezett fülünkbe, Igaz-é vagy hamis az ő vitézsége, Nem tudom; elég, az népek közt van híre. Hírrel viseltetnek az hadakozások: Nem, mint gondoljuk, szók legkissebb dolgok; Ettül rontattatnak hatalmas táborok. Evvel vesztenek, nyernek világi császárok.”³⁵

Ugyanezt a gondolatot fejti ki a *Fama* címet viselő 1. aphorismában: „Akit egyszer hirdetni kezd ez világ, hogy vitéz avagy vitéztelen, ugyan sokáig sokáig rajta marad az a név, bár érdemtelenül. Azért is mondják talám: Fama geruntur bella. Azon légy, vitéz nevet szerezz magadnak, könnyebben munkálkodhatol és fáradhatsz azután.”³⁶

Visszatér a gondolatra a 49. aphorismában, melynek megint *Fama* a címe. Itt nagyon részletesen írja le a „hír” természetét, kamatozó voltát, egyben, ha az ellenség híréből van szó, ellenszerét: „Az hír olyan, mint a hegyről gördülő hó, az mely mind többet többet ragad magához. A hír messzéről ha jön, mindenütt nevelkedik: valaki száján általmégyen, mindeniknek az ő passióját magához veszi. És ennek hadi dolgokban van inkább hatalma. Nagynak rettenetesnek, számosnak mondja a hír az ellenséget, akit ha meglátsz, mind kicsin, mind félénk, mind kevés ... Viszont meg ne rettenj, ha az te ellenségednek nagy híré hallod, mert talám hamis, és ő akartva neveli.” Az is előfordulhat, hogy az ellenség erejéről terjesztett hír hamis, de ezt a katonaság nem tudja, csak a kapitány: „... azért elébb hogysen mindjárt kockára tedd az népedet, mutasd meg néki, hogy hamis az amit felőle hirdetnek. Azt pedig megcselekedheted, ha apró csatákkal gyakorta fárasztani fogod és közel jössz sokszor az ellenséghez, úgy hogy ne árthasson néked ... mert így mikor gyakorta látja a vitéz az ellenséget, jobban megismerheti, hogy hamis hír van felőle és hogy nem olyan vitéz, az mint hirdetik.”³⁷

Persze a kivívott hírnév meg is fakulhat, sőt teljességgel el is veszhét: „Az ki először nagy próbát fegyverrel tett, rajta lészen a vitézi hír, ha csak kevésé continuálja is; de ha nem continuálja, elveszti. Hát még ha az ellen cselekszik, ha gyalázatosan szalad, ha szégyennel retteg, mennyivel inkább elveszti mind jó híré-nevét. Ahhoz a rossz hír jobban nő hogysen a jó, és meggyőzi a jót a rossz.”³⁸

³² Uo. II. 13. o.

³³ Uo. 74. o.

³⁴ Batthyányhoz írt levél, 1648. április 11-én. Uo. 86. o. Még számos ilyen példát lehetne felhozni. Egyébként Bene Sándor is több ilyen levélrészletet idéz, pl. *Bene*: 378. o., 42. jegyzet.

³⁵ Szigeti Veszedelem, VIII.ének, 33–34. vers. ZÖM I. 191–192. o.

³⁶ ZÖM I. 467. o.

³⁷ Uo. 503–504. o.

³⁸ 111. aphorisma. Uo. 553. o.

Így ír a hírnév különböző hatásairól: „Szükség néha a hírt maga felől nevelni, hogy az ellenség rettenjen, néha pedig eltitkolni, hogy véletlen találjad és együtt hozni a hírt magával: amiképpen sok effectusa van a hírnek, úgy sokféleképpen kell vele élni.”³⁹

Mátyás jajcai győzelmével kapcsolatban írja: „Elkele Jajca alól mint a füst, (ti. a török – P. G.), ott hagyá sátorait, álgúit, ott sok gazdagságát. Kicsoda ijesztette el? Az Isten, aki Mátyás nevének oly rettenetességet engedte, hogy meg nem meri válni senki mezőben ...”⁴⁰

A hírnév, mint katonaeitikai érték. Zrínyi számára a harc elvonatkoztathatatlan a hazafiasságtól, az önfeláldozástól, a bátorságtól, a tisztességtől, ezektől a minden időkben nagyra becsült katonai erényektől. Az ifjú költő hevülete és komolysága ilyen szempontból ugyanolyan erős, mint a *Török Afiumot* megíró érett férfié.

Eposzában Palota ostromának leírását így fejezi be: „Ez lén vége Palota megszállásának, Ez lén vége Arszlán vezér haragjának. Jó híre marada Turi kapitánnak; Ezután békessége lén Palotának.”⁴¹

A katonáit buzdító Zrínyi Miklós szájába adott gyönyörű mondatok mindennél mélyebben fejezik ki a vitézi hírnév lényegét: „Mindenekfelől ránk néz az nagy keresztyenség, Mi vitéz kezünkön van minden reménség; Soha még mireánk nem jött rút szégyenség; Azért rakva hírünkkel föld, tenger és ég. Mostan megnevelnünk kell az mi hírünket, Avagy tisztességgel végeznünk éltünket; El nem rontja üdő cselekedetünket, Valamig világ lesz, és lát ember eget ... Harcolnunk peniglen nem akarmi okért Kell, hanem keresztyen szerelmes hazánkért, Urunkért, feleségünkért, gyermekinkért, Magunk tisztességéért és életünkért.”⁴²

A „jó hír” és a „hírnév” az, ami Radivojt és Juranicsot veszélyes vállalkozásukra ösztönzi és egyben ez ad öntudatot nekik ahhoz, hogy a Zrínyi Miklós által felkínált jutalmat visszautasítsák.⁴³ Ugyanezt fejezi ki *Az idő és hírnév* című versében.⁴⁴

A mély szomorúságot, reménytelenséget és lemondást árasztó, megrendítő hangulatú 52. aphorismában olvashatjuk: „Az ember az egész életét úgy rendezte el, hogy jól halhasson meg, mert finis coronat opus. Ez mindennemű rendbeli embernek generális sententiája, de legfőképpen a vitéz embernek vagy legnagyobb particularitása ebben, és egy szép halál az egész elfolyt életét megfényesíti. Azért akkor, amikor legelőször kardot köt ember az oldalára, hogy vitézséget üzzön, abban az órában kell általlani magában, hogy minden dicséretes occasióban, ahol szükség léssen, kész lesz meghalni, és meg nem ijed halálnak emlékezetitül, penig tudom, mely rettenetes formában tünteti magát be ember elméjében a halál. Tartozunk őrizni életünket, valamеддиг lehet tisztességgel, arra nézve, hogy hazánknek többet szolgálhassunk. De viszont a dicsőségnek törvénye az, hogy kívánjuk a halált, mikor életünk tovább tisztességes nem lehet.”⁴⁵

A 6. discursusban a „jó hírt” összekapcsolja a szerencsével: „Sokféle jószágos cselekedetek vannak; némelyek akik nyilvánvalók, jó hírt, becsületet, tisztességet szereznek és nem sokaktul

³⁹ 81. aphorisma. Uo. 532. o.

⁴⁰ Mátyás király életéről való elmékedések. Uo. 600. o. Ugyanitt írja: „A hír a hadakozásban nagy momentum, néha hamis hír rettentéseket csinál a táborban, néha magok között is a hadak között támad a hír, semmi bizonyos eredet.” Uo. 602 o.

⁴¹ Szigeti Veszedelem, II. ének. 30. vers. ZÖM I. 62. o.

⁴² V. ének. 24., 25. és 27. vers. Uo. 124. o.

⁴³ „Éltemet halállal én is megcserélem, Mikor hozzá adatik örök jó hírem ... Ó hatalmas vitéz, Szigetnek nagy ura, Ajánlásod böcsüljük, de tedd máshova; Nem ösztönöz adomány minket próbára. De ad az jó hír-név nekünk erre szüvet, Mellyet irigy üdö tőlünk el nem vehet.” IX. ének, 22. és 37–38. vers. Uo. 210. és 213. o.

⁴⁴ „Az tündöklő hírnév, Mely dicsősségre rév, Az mindenkor megmarad. Nem írom pennával, Fekete téntával, De szabylám élivel, Ellenség vérivel, Az én örök híremet.” ZÖM I. 400. o.

⁴⁵ Uo. 586. o. Lényegében véve ugyanezt a gondolatot fejt ki a 4. discursusban: „Az vég ... ékesíti meg a dolgot ... a jó hír is, nem egy vagy két cselekedetből, hanem sokbul léssen, és aki legnagyobb, jó végből.” Uo. 449. o.

láttatnak, és ezek azok, akik az embernek szerencsét csinálnak ... Micsoda valljon a jó szerencse? valljon nem e két dologból áll: egyik jó hírből-névből; másik, értékből? ... Csak jó szerencsét adjon hát az Isten, semmit többet nem kell kívánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hírünk-nevünk ebben foglaltatik.”⁴⁶

A jó hír megőrzése attól is függ, hogy akkor, amikor elfordul tőle a szerencse, miként viselkedik a vitéz: „... bár úgy légyen is, hogy hátot mutasson az embernek a szerencse, vitéz, nem kell azon megfélemleni; akkor válik meg az ő embersége, akkor vitézsége, akkor nevelkedik jó híre neve.”⁴⁷

A katonai hivatás becsülete

Bár a hírnév forrása a politika, az államférfiúi tett is lehet, mégis, Zrínyi túlnyomórészt a sikeres katonai működésből származtatja, mint ahogyan általában a katonai hivatást helyezi a legmagasabbra az emberi tevékenységek között. A *Szigeti Veszedelem* ajánlásában ugyan vélhetően a politikával együtt biztosít elsőbbséget a hadakozásnak a költészettel szemben,⁴⁸ a 4. discursusban azonban állásfoglalása teljesen egyértelmű: „Csúfos dolog volna, ha a legtündöklőbb mesterség a világon, és nemesebb minden társaságbéli dolgoknál, – úgymint kapitánság, avagy az hadviselés – oly könnyű volna, hogy csak futni kellene az halálra és keresni a veszedelmet, hogy halhatatlanná tenné az maga nevét.”⁴⁹

A katonai hivatás azonban nem pusztán szakértelem, bátorság, kockázatvállalás és jó vezetés dolga. A kardját áruba bocsátó zsoldos esetében elegendők ezek a tulajdonságok. A hazájáért és Istenéért küzdő katonát ezenfelül magasztos etikai elvek is vezérlik. E katonai etikai szellemében beszél Zrínyi Miklós katonáihoz az V. ének előbbiekben idézett verseiben. Az 1. discursusban pedig ezt olvashatjuk: „Nagy dolog, hogy az egész mesterségek között, kiket az emberi társaság feltalált, legtündöklőbb, becsületesebb a vitézség, és végezetre nagy csudára méltó, hogy az élő Isten ... legdicőségesebb nevei közé téteti azt: Seregeknek Istene. Így akarta az ő véghetetlen bölcsessége és rendelése, hogy az, ki ezen a világon vitézebb, az légyen becsületesebb is az emberek között.”⁵⁰

A hadakozástól elvonatkoztathatatlan csel, ravaszság, fortély semmiképp sem nevezhető aljasságnak. Az ostromlott vár gyermekeit kiszolgáltató iskolamester tette gyalázat, amit „Pyrrhus, amely nem csalárdsággal hanem vitézséggel, jó hírrel névvel kívánta meggyőzni az ellenséget” nem fogadhatott el: „Mit gondol hát az olyan a vitézségről, aki minden gyalázatot cselekedni, csak egy kis kárt tehetne az ellenségnek. Talán az vitézség nem tisztesség, talán nem becsület? ... A csalárdságot nem tiltom, ahol észzel, mesterséggel az ellenséget rá veheted lesre ...”⁵¹

⁴⁶ Uo. 462., 464. és 466. o.

⁴⁷ 22. aphorisma. Uo. 485. o. Erről van szó a 75. aphorismában is: „... okosan tartsd az szerencsét, ha rossz, ne hajulj előtte, ha jó, ne bízd magadat véle. Kicsin idő alatt mind gonosz, mind jó változhatik, az ember jó híre neve pedig örökös legyén. Uo. 529. o.

⁴⁸ „... az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál ...” Az olvasónak. Uo. 9. o.

⁴⁹ Uo. 449–450. o. Hasonlóan a 23. centuriában: „Mindenféle tisztviseléshez nagy ész, nagy szorgalmatosság kell, de leginkább ez egy kapitányban kívántatik ...” Uo. 572. o.

⁵⁰ Uo. 435. o.

⁵¹ 45. aphorisma. Uo. 500–501. o. Hasonló értelemben: „Szeresd a tisztességet, mert aki azt szereti, nem fél veszedelemtől, és noha nem cselekszik rút és gyalázatos dolgot, és bizony minden kedve szerint esik embernek, aki a tisztességet szereti.” 20. discursus. Uo. 572. o.

A katonáskodás elvonatkozthatatlan a hivatásszeretettől: „Nagy mesterség, nehéz professio a vitézség ... és azért kevés találkozik, aki ennek szeretetiből követné a vitézi kenyeret, de szám nélkül vagy, aki húzásért-vonásért és mindenféle szabadságért hadban adja magát.”⁵²

Miután Zrínyi világosan látta a katonai erények döntő fontosságát, természetesnek tartotta, hogy a török hadseregben is érvényesül a katonai etika. Amikor a már idézett 52. centuriában a hősi halálról medítál, egy török mondást idéz: „Azt mondja a török: ... Avagy holló hasamra avagy tisztesség fejemre.”⁵³

A katonai etika természetes, magától értetődő eleme az önfeláldozás, a hazáért, a közösségért, a vallásért, a belső meggyőződésért vállalt hősi halál. Zrínyi egész életművén végig vonul a hősi halál dicsérete és feltétlen vállalása. Az eposzban a nagybeteg, haldokló Zakariás Péter „csak azon törődik, hogy ágyon halna meg”, és így panaszkodik: „Hej, hej, én fátumom mely igen kegyetlen! Ettől mindenkoron szívemben, rettegtem, Dicséretlen ágybul hogy életemet küldjem Mindenható kegyelmes Isten kezében. Ó, százszor boldogok, kik hazájok mellett Vitéz módra letették kedves élteket...”⁵⁴

A 69. aphorismában pedig ez áll: „Az emberség viszi az embert arra, hogy ne gondolkodjék életének gyönyörűségéről, kedvesinek elhagyásáru, hogy a maga testét ne szánja karddal darabolgatni, puskagolyóbisokkal szaggattatni, hogy vérét kiontsa örömet, és hogy meghaljon kívánsággal.”⁵⁵

És itt van a *Török áfium* mottója: „Dulce et decorum est pro patria mori.”⁵⁶

És ki vonná kétségbe őszinteségét, amikor 1663-ban, várva a török támadását, így ír egy bizalmas emberének olasz nyelvű levelében: „Hogy én vagyok a török szándékainak a célpontja, nem tartom gyalázatnak, sőt legnagyobb dicsőségnek veszem, hogy egy összehasonlíthatatlanul erős ország és hatalom ilyen sokra becsül. Remélem nemes lovaghoz és katonához illő ellenállásra talál bennem és ha erőben és embereinek számában nem is egyenlő velem, de bátorságban és harci kedvben nem vagyok alábbvaló nála ... ha magamra maradnék is, legalább nem halok meg gyáva emberként, mert a vallásért és hazáért meghalni a legnagyobb dicsőség és sokkal nagyobb szerencse, mint ágyban, orvos keze által halni meg, vagy meghülésben és tehetetlenségben pusztulni el. Nem szokatlan az ilyen halál családunkban, hiszen ugyanígy halt meg dédapán Szigetvárt.”⁵⁷

A magárahagyottság, a keserűség a nemzet pusztulása felett érzett aggodalom és a hősi halál boldog vállalásának megrendítő megnyilatkozása ez a levélrészlet: „En itt, noha mindentől elhagyatott és minden oltalombul megszűkült vagyok, várom mindazonáltal nagy szível ennek az nagy sententiának executióját, amelyet Fátum reánk kimondott. Higyje meg Kegyelmed, édes Gróf Uram, örömmel adok hálát az Istennek, ha én rajtam, az mind híre vagy, kezdődik el az

⁵² 116. aphorisma. Uo. 555. o.

⁵³ Uo. 586. o. De más példák is hozhatók erre: az eposz III. éneke 90. versében a pécsi alajbég így bátorítja a siklósi harcban megrendült török katonákat: „Nem jobb-e tisztességgel halni embernek. Hogysem szemén élni szégyennel mindenek?” Uo. 92. o. Delimán pedig, szégyellve, hogy „kifutott ... Sziget-várából”, így kesereg: „Hej mert elvesztettem jó híremet! Mert nem vártam arcul meg ellenségemet, Látták ők hátamat, látták szégyenemet, Hová kívánhatom tovább életemet?” XI. ének, 3. és 5. vers, uo. 250. o. Semmivel sem támasztható alá tehát Bene Sándornak ez a kijelentése: „A törököknek, még a legvitézbbjének is, természetesen csak az elmúló világi hír, a földi dicsőség juthat osztályrészü.” I. m. 377. o. A 39. jegyzetben idézett részek nem arról szólnak, amit Bene állít.

⁵⁴ VIII. ének, 29–31. vers, ZÖM I. 169. o.

⁵⁵ Uo. 525. o.

⁵⁶ Uo. 641. o.

⁵⁷ ZÖM II. 323. o. Ugyanez a hangvétel egy néhány nappal későbbi levelében: „Hanem még egy gondunknak kellene super laborem lenni, hogy emberül, vitézül, magyar szívvvel, ellenségünk kimondhatatlan kárával veszünk el, ne nevetnék senki az mi kimúlásunkon, mi pedig az mi obligatiókat, kivel az mi eleinknek vagyunk, így dicsőségesen töltenők be.” Uo. 327. o.

utolsó romlás, kisebb keserűségre leszen, hogysen ha mint látnám előttem veszi ezt a dűcsőséges nemzetűnket.”⁵⁸

Az irodalmi hatás túldimenzionálása

Mindezeket szem előtt tartva, erős kételyeket ébreszt az emberben a szerző fejtegetése Zrínyi „skrizofréniájáról”. Ennek kialakulását ugyan a 60-as évekre teszi, de valamilyen „bizonytalanságot” és „kételyt” már a *Szigeti veszedelemben* is felfedezni vél. Példaként az V. éneknek ezt a versét hozza fel, melyben a szigeti kapitány így szól fiához: „Édes tisztességnek az ő gondolatja, S némely magát öröme avval csalatja. Kevés ki igazán ezt alkalmaztatja, Az ki jót jó hírrel öszvecsinálhatja.”⁵⁹ A szerző szerint „Zrínyi itt, ritka kivételként az eposz folyamában, a hírt »információ« jelentésben »földi hírnévként« használja.” Ha azonban az előző és ezután következő verseket is nézzük, nyilvánvalóvá válik az állítás tarthatatlansága. Előzőleg ugyanis a fiatal Zrínyi, mint nagyhírű atyjának fia, – „fia [a] sasnak” – kész a hősi halálra és nem akarja kivonni magát „veszteni való kölkök” módjára a próbatételből. A hírnevet adó jószágos cselekedet azonban egyben hasznos, a közösség javát is előmozdító cselekedet, ezért válaszol így az atya: „Nem dicséretes néked halált kívánni Most, amikor senkinek sem tudnál használni. Haláloddal, tartozol élni és szolgálni.”⁶⁰

Hasonlóképpen problematikus a szerzőnek az a kijelentése, hogy az előbbinél is „árulkodóbb” a VIII. ének 33-34. verse. A két verset példaként „*A hír, mint katonai morális töke*” című résznél idéztük. Érthetetlen, hogy miként lehet ebben a két versben „a manipuláció technikáját” látni.

Ebbe a kategóriába sorolja a szerző Zrínyinek 1648-ban írt levelét, melyben arra akarta rábírní Battyányt, hogy közös akcióval provokálják a törököt és ezzel háborút robbantsanak ki. A dolog persze roppant kockázatos volt, nem is annyira a török várható reakciója miatt, hanem sokkal inkább azért, mert Bécs szigorúan tiltotta a békebontást. Épp ezért „mentül titkosabban kell végrehajtani” – írta Zrínyi. Mindebből a szerző levonja a következtetést: „A levél iskolapélda lehetne arra, hogyan sajátította el Zrínyi a legmagasabb szinten az általa olvasott katonai és politikai tanúságirodalom (*precettistica*) tanítását. *Prudenza, segretezza, simulazione, dissimulazione* – a politika színházának alapterminusai nemcsak nyelvileg, hanem gyakorlatilag is könnyen fordíthatónak bizonyulnak a tehetséges tanítvány kezén.”⁶¹ Hogy az országos politikában és a török elleni harcokban immáron jó húsz éve aktív Zrínyinek a titoktartást és a színlelést könyvből kellett volna megtanulnia, valójában olyan állítás, melyet csak a filológus módszer túlhajtása magyarázhat! Csak levelezését kell alaposabban megnézni és kiderül, már egészen fiatalon tisztában volt a titoktartás jelentőségével.⁶² És természetesen azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy milyen nagy figyelmet szentel a *Vitéz Hadnagyban* a titoktartásnak.⁶³

Az is érthetetlen, hogy miért mondja a szerző egymással „összeegyeztethetlennel” a hírt, amit Zrínyi Batthyányval együtt a török állítólagos támadásáról terjesztett, a hírnévvel, ami csorbát szenvedhetett volna, ha szándékuk kitudódik. Az első hír ugyanis az, amit az előzőekben *A hír, mint szóbeszéd*-nek mondtunk, a másik viszont a hírnév, mint katonai és politikai érték.

⁵⁸ 1663. június 19-én Csáky Istvánnak írt levél. Uo. 330. o.

⁵⁹ 92. ének, 137. o.

⁶⁰ 87. és 94. vers, uo. 136. és 138. o.

⁶¹ *Bene*: 385. o.

⁶² Első levele, melyben említést tesz a titoktartásról 1638-ból származik, ezt követően pedig vagy kilenc alkalommal esik szó róla.

⁶³ 25. aphorisma. Különösen fontos a *Secretum* címet viselő 52. aphorisma, melyben szokatlan nagy terjedelemben, hat oldalon át foglalkozik a kérdéssel; első mondata így hangzik: „Nagy dolog az titok és szükséges a kapitánnak e nélkül soha semmit véghez nem viszen emberül.” ZÖM I. 488. és 507. o.

A következőkben a szerző „a katonai praxis ... terepén” követi az utat, melyen Zrínyi elér a „politika színházába”.⁶⁴

Elsőként az általunk már előbbieken idézett *Fama* című 1. aphorismát elemzi. Szerinte az aphorisma szövege két részre bontható. Első a „cicerói *fama bona*–koncepció humanista értelmezése”. A második rész viszont „inkább a tömeglélektan rendszerében értelmezhető, retorikai szempontból pedig a *vox, rumor* kategóriájáról van szó, amely manipulálható, s Zrínyi szerint a jó cél érdekében manipulálható is.”⁶⁵ Szerintem egyszerűen „a katonai morális töke” gondozásáról, fenntartásáról és hatásáról van itt szó: a hadakozás materiális tényezőinek – létszám, fegyverzet, taktika, ellátás, stb. – értékét és hatását „nagy grádiccsal” fokozza a hírnév. Roppan egyszerű, a hadakozás gyakorlatában közismert dologról van tehát szó és nem irodalmi toposzok alkalmazásáról.

A továbbiakban a szerző kijelenti, hogy bár a *Vitéz Hadnagyban* „fel-felbukkan a tradicionális *fama-gloria* gondolat, ... de a tapasztalati anyag egyértelműen felülkerekedik: a mű döntő hányada a modern értelemben vett hír, az információ manipulálásának technikai körül forog.”⁶⁶ Állításának bizonyítására az 5. centuriából ezt a részt idézi: „Minden újság, minden történet a hadi állapotban, főképpen a harcban nagy változást csinál; egy szó, az kit nem jól érthetnek a vitézek, nagy zenebonát szerezhet és veszedelmet. Volt immár oly dolog is, hogy a várnak belső kapuját rontották volna a vitézek, de a szorosságtul hogy nem férhetett hozzá, aki rontotta, kiáltotta társainak: hátrább álljatok, ebből oly kiáltás támadt, hogy mindnyájan hátrát kiáltának és futni kezdek.” Nem érti az ember, hol van itt manipuláció. Hadtörténész szemmel nézve a dolgot, nincs másról szó, mint a pánikba torkolló vaklármá hatásáról. És mint gyakorló katona, Zrínyi rögvést kínálja a megoldást: „Azért az ilyen újságoktól oltalmazkodni is kell, élni is tudni kell vélek.” Majd példákat is hoz fel ezekre az „újságokra”: Hannibál fáklákat kötöttet okrok szarvára, Gedeon lámpásokat zörgetett, Kinizsi pedig zöld ágat adott katonái kezébe, hogy zavarba ejtsék az ellenséget. Lélektani magyarázatot is ad: „Oka ennek a dolognak az, hogy mikor a szem olyant lát, az kit soha sem látott, az szű olyat gondol, akit soha nem gondolt.”⁶⁷ Hadicselről van tehát szó, amit természetesen nevezhetünk manipulációnak is. Csak hát ez nem a „politikai színház” közvéleményének manipulálása, ugyanakkor nem is a „ragion di stato” XVII. századi auktorainak felfedezése, mert mint látjuk, ősidők óta alkalmazott eljárás.

A következő példaként felhozott 81. aphorisma sem támasztja alá a szerző állítását: „Szükség néha a hírt maga felől nevelni, hogy az ellenség rettenjen, néha pedig eltitkolni, hogy véletlen találjad, és együtt hozni a hírt magával; amiképpen sok effectusa van a hírnek, úgy sokféleképpen kell élni vele.”⁶⁸ Itt újfent a katonai szakma ismerete segíti a helyes véleményalkotást: van úgy, hogy a hírt, mint morális tökéet növelni kell, máskor viszont az ellenség figyelmének elaltatására éppenhogy a gyengeség látszatát kell kelteni és az ellenségnek ebből eredő elbizakodottságát és készültségét kihasználva kell meglepetésszerűen megtámadni.

A 28. aphorismából is más következtetést von le a hadtörténész. Ezt a részt idézi a szerző: „Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halovány orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt mit a nyelve mond, az orcájának színe meg ne hazudtolja ... És kénszerítetem mondani, hogy minden dologban rossz a képmutatás és az fikció; de az ilyen occasiókban nemcsak nem rossz, sőt inkább szükséges: mert ha félsz is, nem kell mutatni magadat, hogy félsz, hanem viszont bátorságot és fíducíát.”⁶⁹

⁶⁴ Bene: 385. o.

⁶⁵ Uo. 386. o.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ ZÖM I. 562–563. o.

⁶⁸ Uo. 532. o.

⁶⁹ Uo. 490–491. o.

Kétségtelen, van a szövegrészben utalás a képmutatásra, de hát ez olyan képmutatás, amihez válságos helyzetekben különösen nagy lelki erő szükséges – és éppen ez az, ami jó kapitány egyik fő tulajdonsága. Az igazi mondanivalót már a cím is kifejezi: *Eloquentia*, első mondata pedig így hangzik: „Semmi mesterség, semmi hatalom ugyan az emberek kedvét és akaratát nem forgathatja, mint a kapitánynak okos, biztató szava; az uralkodik az emberek elméjén, az csinál utat magának mások elrejtekezett szívében.” És nagyon erőteljesen hangsúlyozza a „biztató szó” és a képmutatás, a hazugság különbségét: „De ez az eloquentia olyan, hogy nem szintén csak szókbul áll: előbb hogysen kijön az ember szájából, kíván hozzá való dispositiót, és alig mondhatjuk az meztelen szókat eloquentiának, ha nincs más hozzávaló egyező állapot.” Morálisan kifogásolható manipuláció lenne ez: „... Istennek nagy ajándéka az, hogy mi az mi kívánságunkat és akaratunkat nem csak közölhetjük másokkal, hanem arra is erőltethetjük másokat és kénszeríthetjük.”⁷⁰ Milyen kár, hogy Zrínyinek a háború lélektana szempontjából annyira fontos és a modern katonai lélektan és katonai szociológia által is igazolt felismerését ingatag filológiai elemzésével kódosítja el és zavarja össze a szerző!

Bene a „Nádori emlékirat” elemzése útján mutatja be Zrínyi „fama-konceptiójának utolsó fázisát”. Szerinte ekkor már „A fama terjesztésének célja nem az égiek által hitelesített örök glória megszerzése, hanem (pontosan kidolgozott politikai tervhez igazodva) a fejedelem (ti. II. Rákóczi György – P. G.) nemzetközi pozíciójának erősítése.” Arról van szó, hogy Rákóczi hírnevét megnövelendő Zrínyi azt ajánlja, a neves olasz történésszel, Vittorio Sirivel írassák meg a fejedelem dicsőítő életrajzát. A szerző szerint szó sincs tehát már arról, hogy a *Szigeti veszedelem* „a priori »referenciacsoportja«, a vitézi közösség ... igazolja vissza a hírnevet” hanem csupán a „közvélemény, az *opinio*” befolyásolásáról van szó a politikai siker érdekében.⁷¹

A manipulációnak ez a „tudatos alkalmazása” azonban „mérőföldre esett Zrínyi lelki alkatától, habitusától, mélyen hívő és erkölcsös meggyőződésétől.”⁷² Ennek bizonyítására a 94. aphorizmának ezt a passzusát idézi: „Nyomorúság, de mit tehetünk róla: az eszes hadnagynak mindenfelé kell lenni történet ellen felfegyverkezettnek, és késznek; néha karddal, néha ésszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállanunk erre a világi scénára. Az ki csak egyféle personát hordoz és nem transformálhatja magát másra, lassan viheti a maga dolgát előre.”⁷³ Így kommentálja a szerző a szövegrészt: Zrínyi „tehát igen korán levonta a következtetést a kétféle »színház« összehasonlításának lehetetlenségéről. Emberi számítással-erővel az istentelen *ragion di stato* érvelése és az abból következő értékrend nem cáfolható, sem távoztatható el legalábbis »erről a világi scénáról« nem. Ilyen a világ, a politika világa - elfogadjuk a szabályait vagy kivonulunk belőle: *tertium non datur*.”⁷⁴

De hát az aphorizmánban nem a „politika világáról” van szó, hanem a háborúról, arról, hogy a hadvezér, Spurrina miként tudta észre téríteni és jobb belátásra bírni harci vágytól hajtott, meggondolatlan katonáit: megerőltető menettel fásztottatva ki őket és hűtötte le harci kedvüket – „így hozá ismét a maga parancsolatja alá a népet, mely ilyen mesterség nélkül elveszett volna.”⁷⁵

Ezt követően megtudjuk, hogy a Zrínyi által olvasott szerzők mennyire elutasították a „*ragion di stato* hamis politikáját”. Bár a szerző elfogadja Klaniczay megállapítását, hogy ezek az írók semmilyen hatással sem voltak Zrínyire, mégis kijelenti, hogy valamiképpen „komoly hatással” voltak „ellentmondások közt őrlődő tragikus személyiségére” ... „állításaik »benne voltak« a leve-

⁷⁰ Uo. 490. o.

⁷¹ Bene: 391. o.

⁷² Uo. 392. o.

⁷³ ZÖM I. 543. o.

⁷⁴ Bene: 392. o.

⁷⁵ ZÖM I. 544. o.

gőben. A kor hihívására adott válasz és a belső meggyőződés ellentéte törvénytörően vezetett Zrínyi életének utolsó éveiben egyfajta skizofrén állapothoz.⁷⁶

Míndez – írja a szerző – „az életrajz szintjén is visszaigazolható”. Zrínyi világgépe ugyanis élete utolsó éveiben elkomorult, „a nemzethalál réme és a személyes végzetvárás kínja között” öröklődik és mély ellentmondás van politikai és katonai működése között: mint politikus „ragyogó helyzetfelismerő képességgel” cselekszik, hadvezérként azonban „hibát hibára halmoz”. Mínderre egy „logikus” válasz lehet: „Zrínyi 1663–64-ben nem a katonai észszerűség követelményei, hanem a *Szigeti veszedelem* forgatókönyve szerint cselekedett. Magára vonta, saját birtokaira irányította az eredetileg északnak induló török főserég támadását, akárcsak dédapja, a szigeti Zrínyi. Kihívta a végzetet, színre akarta vinni, jelképpé emelni a saját halálát. Nem sikerült.”⁷⁷

Ismerve Zrínyi szilárd morális felfogását és azt az állandóságát, mely írásaiban megnyilvánul, elfogadhatatlannak tűnik Bene Sándor következtetése. Elképzelhetetlen, hogy a becsmérlő, a hazafiasságról, a hősiességről és a katonai etikáról vallott mély meggyőződését olvasmányai hatására feladta volna és hogy skizofrén állapotban öröklődött volna ellentétes előjelű morális nézetek között.

Külön kell foglalkoznunk azonban azzal az állítással, hogy utolsó éveiben Zrínyi a *Szigeti Veszedelem* „forgatókönyve” szerint cselekedett és katonailag „hibát-hibára halmozott” volna.

Új-Zrínyivár építése, az eszéki hadjárat és Kanizsa ostroma

Így sorolja fel Bene Sándor Zrínyi „hibáit”: „Nehezen védhető helyen építi fel ... Új-Zrínyivárat. Téli időszakban, csekély stratégiai haszonnal, provokatív támadást indít a Dráva mentén, s elfoglal ugyan néhány erődöt, felgyújtja az eszéki mocsarakon átvezető hídrendszer egy részét, de a török, mint az várható volt, rövid idő alatt újjáépíti a felvonulási útvonalat. Elégtelen katonai erővel és felszereléssel, reménytelenül megkésve, nekigyürkőzik a hatalmas ... erődítmény ostromának ... és még sorolhatnánk, egészen Új-Zrínyivár felmentésének tervéig.”⁷⁸

Bene döntően a Montecuccolival foglalkozó külföldi irodalomra támaszkova alakította ki véleményét. Tudni kell azonban, hogy ezek a művek távolról sem tárgyilagosak és jórészt a Habsburg-álláspontot, főleg a vasvári békét igazolni akaró megnyilatkozásokat és ilyen szempontból is főleg Montecuccoli vádaskodásait tükrözik.⁷⁹ És ami a legfőbb hiányosságuk: egyáltalán nem ismerik a magyar forrásokat és feldolgozásokat, amelyekhez pedig Bene Sándor hozzáférhetett, épp ezért eléggé különös, hogy egyáltalán nem veszi figyelembe érveiket.

Ha ugyanis nagyobb figyelmet szentelt volna például R. Várkonyi Ágnes írásainak,⁸⁰ akkor nem vonna éles határt Zrínyi politikai és katonai tervei, valamint működése közé. A Rajnai Szövetséggel kötött szövetség célja ugyanis egyértelműen a háború megindítása és együttes folytatása volt. Már ezért is képtelenség egyedül Zrínyit tenni felelőssé a balsikerért.

Mínthá Bene valamilyen avított nacionalizmust érezne a magyar felfogásban, mert vitába szállva Klaniczaynak azon állításával, hogy Zrínyi „jól kigondolt hadtudományi elképzelése megbukott mások hibájából” ezt írja: „A hadtörténeti kutatások azóta (legalábbis részben) megcáfolták a »jó elképzelések« elméletét. Bármennyire fájó, ideje belátnunk, hogy a török hadjárat stratégiai kivitelezésében (Duna menti támadás) valószínűleg Montecuccolinak volt igaza

⁷⁶ Bene: 392. o.

⁷⁷ Uo. 393. és 394. o.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Minderről eléggé részletesen írok a A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita c. tanulmányomban a *Századok*, 1961/5–6. és 1962/1–2. számában

⁸⁰ R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika. Budapest, 1975.; Magyarország története tíz kötetben 3/1. kötet, III. fejezet. Országegyesítő kísérletek. Budapest, 1985

– mint azt az események két évtized múltán be is bizonyították.”⁸¹ Szó sincs azonban arról, hogy bármikor is vita lett volna afelől, hogy a magyarországi hadszíntéren a hadműveletek természetes tengelye az utánpótlást szállító Duna. Így látták a kérdést az Árpád-kor katonái, de így látta Mohács idején a magyar és a török hadvezetés egyaránt. Nem Montecuccoli ismerte fel ezt az igazságot és nem is a felszabadító háború bizonyította helyességét.

Mindehhez még az is hozzá tartozik, hogy a drávai hadjárat nem alternatívája volt a dunainak, hanem kiegészítője. Mint korábban többször, 1664-ben is egy észak-magyarországi és egy Dráva menti támadás támogatta volna a Duna mentén indított főtámadást.

Végül, szem előtt tartva, hogy Zrínyi milyen szakértelemmel foglalkozott logisztikai kérdésekkel, elképzelhetetlen, hogy ne ismerte volna fel a Duna jelentőségét az utánszállítás szempontjából. Mikor a kérdésről ír, mint magától értetődő dolgot jelenti ki: „Az kész élelmet embernek hordozni kell, mely vagy vizen vagy szárazon leszen.”⁸²

Ami Új-Zrínyivár építését illeti, Bene ebben is teljesen a külföldi véleményeket fogadja el, és mellőzi a magyar érvelést.⁸³ Az utóbbit felesleges most citálni és hosszadalmas is volna, de három megjegyzés ide kívánkozik:

1.) A vár stratégiai értékét egyértelműen mutatja a törökök heves tiltakozása és az a körülmény, hogy a béke előfeltételének tekintették annak lerombolását.

2.) Kétségtelen, a vár elhelyezkedése a terepen nem felelt meg teljesen a taktikai követelményeknek, de ezt elkerülni nem lehetett. A fejlemények viszont azt mutatják, hogy fekvése és kiépítettsége korántsem volt olyan rossz, amint azt a bírálók, élükön Montecuccolival, állítják. A törökök ugyanis, amint ez Esterházy Pál leírásából kitűnik, olyan anyagi és műszaki előkészítéssel fogtak az ostromba, ami semmivel sem maradt el a legkomolyabb váraknál alkalmazott eljárástól.⁸⁴ S bár a várat, mint tudjuk, Bécs nem akarta megtartani és ennek megfelelően védelméhez sem teremtette meg az előfeltételeket, mégis három hétig állt ellen az igen heves ostromnak.

3.) Montecuccoli csak jóval a történetek után nyilatkozott elítélően a várról, 1661 nyarán ugyanis egyik levelében kijelentette, hogy a vár „blokkolja” Kanizsát,⁸⁵ azaz elismerte stratégiai jelentőségét.

Ami már most az eszéki hadjáratot illeti, nem kétséges, hogy az provokálta a törököt, de hát láttuk, Zrínyi a Rajnai Szövetség szakértőivel együtt dolgozta ki annak tervét. És azt is láttuk, hogy alapjában véve beleillett a Bécs által szándékolt nagy háború tervébe. Egyébként állításunk bizonyítására megint csak Montecuccolira hivatkozhatunk, ugyanis a hadjárat idején szinte lelkesült hangon írt róla és javasolta a támogatását.⁸⁶

Végül nézzük Kanizsa ostromát. Mint egyik tanulmányomban kimutattam, arra sem kizárólag Zrínyi elhatározásából került sor.⁸⁷ Ugyanakkor Bene teljesen figyelmen kívül hagyja a késedelmet, amit az ostrom elkezdése szenvedett: Zrínyi február 18-án javasolta az ostromot, a választ egy hónap múlva kapta meg; az ostrom kezdetét pedig április 8-ra tűzték ki, de az idegen csapatok késedelmes gyülekezése miatt csak 27-én állt együtt az ostromló sereg. Az ostromműveleteket pedig csak április 30-án kezdhették el, akkor is teljesen elégtelen anyagi előkészítéssel, mert a grazi haditanács nem tudta biztosítani a szükséges műszaki és tüzérségi

⁸¹ Bene: 194. o. 108. jegyzet

⁸² Tábori kis Trakta. ZÖM I. 423–424. o. Zrínyi logisztikai elgondolásaival a Tábori kis Traktához írt bevezetőmben foglalkozom: *Zrínyi Miklós* hadtudományi munkái 55. és köv. o.

⁸³ *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora, i. m.

⁸⁴ *Esterházy Pál*: *Mars Hungaricus*, Zrínyi Könyvtár III. (Fordította és kísérő tanulmányt írta *Iványi Emma*) Budapest, 1989. 168. o.

⁸⁵ *Perjés Géza*: A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita. I. m. II. rész. *Századok*, 1962/1-2. szám. 40. o.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ *Perjés Géza*: Zrínyi és az 1663-64-es háború. Zrínyi Könyvtár, III. 75. és köv. o.

felszerelést. Ami pedig Montecuccoli súlyos elmarasztalását illeti, tudni kell, hogy részt vett az ostromot elrendelő haditanácsi ülésen de a tárgyalásról készült jegyzőkönyv tanúsága szerint nem jelentett be ellenvéleményt.⁸⁸

Zrínyi hadtudományi gondolatainak önértéke

Nem lenne teljes, sem igazságos kritikánk, ha nem tennénk említést arról, hogy amikor Bene Sándor Zrínyi hadtudományi gondolatait az eszmetörténet, a politika és az általános etika dimenzióiba vetítve értelmezi, tulajdonképpen eléggé elterjedt irodalomtörténeti gyakorlatot követ. Ezt kandidátusi vitáján opponenseinek adott válaszában ő maga ismertette el eképpen: „összefoglalva tehát: abban teljesen egyetértek opponenseimmel, hogy a szöveg a hadviselés törvényei szempontjából örökérvényű, minden korra érvényes szabályt fogalmaz meg. De csak ebben a tekintetben örökérvényű.

Politikai és morálfilozófiai szempontból viszont teljesen korhoz kötött. (A gondolat gazdája megint csak nem én vagyok, hanem Négyesy László: az ő eredeti megfigyelését – Zrínyi a hadtudomány keretei között is morálfilozófiát és politikatudományt művelt – igyekeztem kamatoztatni az elemzés során.)”

A hivatkozás kétségtelenül jogos. Négyesy ugyanis ezt írta Zrínyi hadtudományi műveinek Rónai-Horváth által szerkesztette kiadásáról: „Hadtudományi műveinek szakértő kiadója igen nagyra értékeli Zrínyi hadszervezeti s taktikai eszméit. A kritika e pontban némi helyreigazítással élhet – részben már élt is – és Zrínyi eredetiségét valamivel alább szállíthatja. Én nem akarok ... ítéletet mondani Zrínyi hadtudományi műveinek hadtudományi-történeti jelentőségéről. De úgy vélem, annál jobban ki kell emelnünk Zrínyi iratainak egy eddig kevésbé méltatott jelességét, azt a gyakorlati bölcséleti szellemet, mely minden sorait áthatja. Lehet, azt kell megállapítanunk, hogy Zrínyi a hadtudománynak nem annyira elméletirója, mint moralistája. ... Ő a vitéz embernek, hadvezérnek gyakorlati erkölcszavát adja. Rokonszellem a XVII. század moralista íróival.”⁸⁹

Bár a kutatás már tisztázta Zrínyi eredetiségének kérdését és kijelölte méltó helyét az egyetemes és a magyar hadtudományban, azonban máig él az a gyakorlat az irodalomtörténeti kutatásban, hogy sokszor nagyobb jelentőség tulajdonítatik az irodalmi mintáknak, toposzoknak és előzményeknek, mint magának a tartalomnak. Ilyen szempontból különösen a *Vitéz Hadnagy* járt rosszul, hiszen szinte nincs olyan passzusa, mely ne valamelyik szerző kommentálása, nem egyszer fordítása lenne. Csupán az nem kapott kellő hangsúlyt az elemzésekben, hogy Zrínyinek neveltetése, háborús tapasztalatai és részben olvasmányi alapján nagyon konkrét, nagyon határozott képe volt a háborúról, és kölcsönzései nem mások, mint a hadviselés egy-egy nagyon jól ismert részletéhez asszociált, azokat megerősítő és megvilágító szövegrészek, s mint ilyenek teljességgel katonai természetű meditációk.

Problémánk szempontjából ennél is fontosabb Négyesy-nek az az állítása, hogy „Zrínyi ... a hadtudománynak nem annyira elméletirója, mint moralistája.” A kijelentés háttérében ugyanis a hadtudomány illetékességi körének megengedhetetlen szűkítése húzódik meg, egy olyasfajta felfogás, hogy a katonai szakma pusztán taktika, stratégia, logisztika és más mesterségbeli ismeretek együttese és kizárható belőle a moralitás, az etika. A dolog azonban úgy áll, hogy mióta hadtudományról értekeznek az emberek, a morálról mindig nagyon sokat írtak. És ez nem is lehetett másként, tekintve a háború különleges, félelemmel, iszonyattal, lelki és testi megpróbáltatásokkal teli légkörét, melyben helyt állni morális ösztönzés nélkül egyszerűen nem lehet. Persze régebbi időkben a megfelelő lélektani és a szociológiai ismeretek hiányában a morális vonatkozású kijelentések inkább frázisszerűen hangzottak az olvasó számára - különösen, ha nem voltak hadi tapasztalatai – mondhatni bizonyos fajta „aranyköpésként” hatottak és az

⁸⁸ *Perjés Géza*: A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita. I. m. 41. o.

⁸⁹ *Négyesy László*: Zrínyi prózai munkáinak új kiadása. Zrínyi Könyvtár, I. 91. o.

etikai kérdések nem épülhettek bele szervesen a hadtudományba. Bár Clausewitz idején a katona helytállásának lélektani és szociológiai háttere még kevésbé volt ismert, ő már szervesen beépítette műveibe a morális tényezőket. Így ír erről: „A teóriának az emberit is figyelembe kell vennie és a merészségnek, a bátorságnak, sőt vakmerőségnek is helyet kell biztosítania. A hadművészetnek élő és morális erőkkal van dolga ... A bátorság és önbizalom tehát nagyon lényeges principium a háborúban: a teória tehát csak olyan törvényeket mondhat ki, melyek szabad mozgást biztosítanak ezeknek a szükséges és legnemesebb harci erényeknek ...”⁹⁰ Nagy lélektani érzékkel, mesterien rajzolja meg a háború légkörét és művének „*A háború természetéről*” című első könyvében ilyen fejezetek találhatók: „A katonai géniusz”, „Veszély a háborúban”, „Súrlódás a háborúban”. A „*Stratégia*” című könyvben pedig „A morális erők”, „A fő morális tényezők”, „A hadsereg harci szelleme” és „A bátorság” című fejezetekben elemzi az erkölcsi tényezők befolyását a stratégiára.

A lélektan, a szociológia és a szociálpszichológia XIX. század végi és XX. század elei nagy fejlődése után vált lehetővé a háború morális tényezőinek az egyéni, személyes élményeken és tapasztalatokon túlmutató rendszeres elemzése. Hatalmas lendületet kapott a kutatás a második világháborúban, amikor az amerikai hadsereg szociológusai több tízezer katonával felvett interjú felhasználásával tisztázták a helytállást elősegítő motivációk létrejöttét és működését.⁹¹ A katonák kikérdezése alapján, statisztikai módszerekkel alátámasztva bizonyosodott be, amit egyébként a katonai szakértők és háborút járt írók mindig is tudtak-éreztek: hogy a katona bátorsága egyrészt a hadsereg intézményes kereteiből, a fegyelmi szabályokból, az autoritárius vezetési rendszerből, a kiképzésből, a jutalmakból és szankciókból, stb. ered. Ezek ugyanis nem pusztán kényszerítettek, de óvnak és segítenek is. Ehhez társul a csoportdinamika által működtetett „informális kényszer”, melynek egyik igen fontos eredménye az akár az önfeláldozást is megkövetelő bajtársiasság. A második világháború óta azután szinte áttekinthetlenné vált a katonai hivatással és etikával foglalkozó irodalom.

A *Szigeti Veszedelem* és *Vitéz Hadnagy* olvasva az emberben szilárd meggyőződés és sejtés alakul ki. Meggyőződhet ugyanis arról, hogy Zrínyi, mint a lélek rezdülései iránt érzékeny költő, milyen pontosan látta a lélektani folyamatok döntő szerepét a háborúban. A sejtés pedig: az eredetileg jegyzetelő munkának induló *Vitéz Hadnagy* előmunkálat volt az addig csak fráziszerűen kezelt morális tényezők rendszerezéséhez és a hadtudomány corpusába való szerves beillesztéséhez.

Összefoglalva bírálatunkat, csak azt ajánlhatjuk Bene Sándornak, de az irodalomtörténész kollégáknak is, hogy Zrínyinek különösen a *Vitéz Hadnagy*ban kifejtett gondolatait önrértékük szerint, a hadtudomány saját jogán, mint sui generis katonai igazságokat kezeljék. Hisz ő maga kizárólag katonai munkának tartotta művét, amint erről ajánlása tanuskodik: „Az kinek a hadi dolgokhoz geniumja és inclinátója vagyon, talám meg nem gyalázza munkámat: a kinek nincsen, kérem ne is vegye kezében könyvemet ...”⁹² Miért kell mást kiolvasni a műből, mint ami benne van?

⁹⁰ Clausewitz, C.: Vom Kriege. 18. Aufl. Bonn, 1972. 208–209. o.

⁹¹ Stouffer, S.A. – Lumsdaine, A. A., etc.: The American Soldier. Vol. II.: Combat and Its Aftermath. Princeton, 1949.

⁹² ZÖM I. 434. o.